
Г. М. ХОТКЕВИЧ

Музычні
інструменти
українського
народу

Друга редакція

Видавець
Олександр
Савчук

Видавець Олександр Савчук
Харків • 2018



УДК 78.022
Х85

Центральний державний історичний архів України, м. Львів

Це видання здійснене завдяки невтомній праці
Марії Карлівни і Федора Михайловича ДЕРЯЖНИХ
та Марії Петрівни і Григорія Івановича БАБЧЕНКІВ,
які з БОЖОЇ ласки вижили під час
Голодомору в Україні 1932–1933 рр.

Складаємо подяку пп. Богдану Романовському,
Олесі Стефанік, Віктору Мішалову, Костю Черемському,
Сергію Чураю, Володимиру Войту (молодшому),
Євгену Андреєву, Євгену Дорошкевичу
та Володимиру Яцюку за безкорисливе сприяння
створенню цієї книги

Хоткевич Г. М.
Х85 **Музичні інструменти українського народу. Друга**
 редакція / Г. М. Хоткевич ; упоряд., підг. тексту, покажч.
 О. О. Савчук ; післямови І. В. Мацієвський, В. Ю. Мішалов,
 М. Й. Хай. — Харків : Видавець Олександр Савчук, 2018. —
 2-ге вид., стер. — 512 с. ; 202 іл. — (Серія «Слобожанський
 світ». Випуск 4).

ISBN 978-617-7538-20-1

УДК 78.022

ISBN 978-966-2562-03-3 (серія)
ISBN 978-617-7538-20-1

Друга редакція книги «Музичні інструменти українського народу» корифея української культури Гната Мартиновича Хоткевича (1877–1938) чекала на свою публікацію 75 років.

Порівняно з першою редакцією (Харків, 1930), друга редакція безсмертної і єдиної у своєму роді праці Гната Хоткевича не лише вдвічі більша за обсягом, а їй має відмінності на концептуальному й теоретичному рівнях.

Книга проілюстрована раритетними зображеннями, доповнена іменним та предметним покажчиками, фотобіографічними матеріалами та фаховими статтями найкращих українських інструментознавців сучасності.

© Хоткевич Г. М., 1937
© Видавець Олександр Савчук, 2012, 2018
© Мацієвський І. В., Мішалов В. Ю.,
Хай М. Й., післямови, 2012
© Савчук О. О., упорядкування,
підготовка тексту, покажчики, 2012
© Кузьменко Ю. А., худ. оформлення, 2012

ЗМІСТ

ВСТУП	12
КЛЯСИФІКАЦІЯ	13
РОЗПОДІЛ ІНСТРУМЕНТІВ	15

СТРУНОВІ ІНСТРУМЕНТИ

1. СМИЧКОВІ	18
ПРОТОТИП	18
ГУДОК ЯК ПОНЯТТЯ	24
СУКА	28
ГУДОК	29
Гудок на Вкраїні.....	35
СКРИПКА	37
Скрипка в народній пісні.....	37
Скрипка в народній загадці й поговірці	43
Скрипка в народніх переказах.....	45
Скрипка у наших сусідів	51
Первісна скрипка	53
Термінольгія	53
Скрипак і його музика.....	54
Ансамблі зі скрипкою	55
БАС. БАСОЛЯ	58
Басоля у наших сусідів.....	59
Народні пісні й перекази про басолю	60
КОНТРАБАС	62
ВІОЛЯ	62

СЕРБА («СЕРБИ»)	64
ЛІРА (РЕЛЯ)	64
Ліра у наших сусідів	68
а) у поляків	68
б) ліра в Московії.....	68
в) ліра в Білорусі	72
г) ліра на Вкраїні	73
Ліра в народніх устах	75
Устрій ліри	75
Стрій ліри.....	79
Музика на лірі	81
Музиканти на лірі	82
2. ЩИПКОВІ БЕЗ ГРИФА	85
ГУСЛІ	85
Назва у інших народів	85
Опреділення інструменту	87
Гуслі в старинній письменності.....	89
Гуслі в народніх піснях і переказах.....	91
Гуслі в старинній графіці.....	92
Гуслі сусідніх народів	92
а) гуслі у великоросів.....	94
б) гуслі у фінів.....	96
в) у інших народів	97
Другий тип гуслів	98
Гуслі другого типу в Великоросії.....	102
Гуслі у поляків.....	105
Гуслі інших народів	106

Гуслі на Україні	106	Бандура в народній пісні.....	175
Музиканти на гуслях.....	108	Музиканти на бандурі	177
Упадок гуслів	109	Бандура в Московщині.....	182
Інструмент часів упадку	111	Бандура у поляків	187
Третій тип гуслів	112	Устрій бандури	188
Четвертий тип гуслів.....	116	Стрій бандури	192
PSALTERION	119	Способи гри на бандурі.....	195
Тип перший	119	Декілька загальних зауважень.....	201
Тип другий	122	ТОРБАН.....	204
ГРЕЦЬКА ЛІРА	124	Торбан у Польщі	206
КІФАРА	126	Торбан на Україні.....	210
ЦИТРА	128	Торбан у Великоросії	213
АРФА	130	Устрій торбана.....	215
Еволюція арфи.....	133	ЛЮТНЯ.....	217
Арфа у нас і у наших сусідів.....	133	АРХИЛЮТНЯ	224
3. ЩИПКОВІ З ГРИФОМ	134	КВІНТАРНА	224
КОБЗА	137	4. СТРУНОВІ УДАРНІ	225
Кобза сусідніх нам народів.....	139	ЦИМБАЛИ	225
Кобза на Україні	141	Цимбали у слов'ян	229
Кобза в народній пісні	142	Цимбали в українській народній пісні і переказі	230
Літературні дані про кобзу	144	Цимбали на Україні	232
БАНДУРА	151	Устрій інструмента	234
Інструменти подібної назви в Західній Європі.....	151	КЛЯВІЦІМБАЛ	237
Походження бандури	159	ВІРГІНАЛЬ (ВІРЖІНАЛЬ, ВЕРДЖИНЕЛЬ)	239
Початки вживання	159	PANTALEON	240
Назва	163	КЛЯВІКОРД	240
Поява приструнків	170	PIANOFORTE	242

ДУХОВІ ІНСТРУМЕНТИ	
1. ПРИМІТИВИ	244
A. Свист	244
1) без приладдя	244
2) з приладдям	244
СВИСТОК (СВИЩИК)	244
СЮРОК (СЮРЧОК)	244
B. Пищання	245
ПИЩИК (ПИЩАЛКА)	245
C. Дизкання	245
ДЗИЗКАВКА	245
D. Вуркання (Фуркання)	245
ВУРКАЛО (ВУРКОТВОЛО)	245
E. Гудіння	246
ГУДОК	246
ДЗИГА (ВЕРЕТЕНО)	246
F. З можливістю модуляцій	247
ЛИСТОК	247
ДЗИЗКАВКА	248
ПИЩАЛКА	248
ДУДКА	248
СВИСТУНИ	248
Свистуни на Вкраїні	249
2. ІНСТРУМЕНТИ ЛЯБІЯЛЬНІ	251
A. Інструменти без дірочок	251

[1] Одноцівкові]	251
ПЕРВІСНА ДУДКА	251
ТЕЛЕНКА (ТЕЛЕНКА, ТЕЛІНКА)	252
2) Багатоцівкові	252
a) [багатоцівкові] у інших народів	252
b) багатоцівкові у Великоросії	255
c) багатоцівкові у поляків	259
d) багатоцівкові на Вкраїні	260
СВІРІЛЬ	261
ОРГАН	264
Органи у наших сусідів	267
а) у поляків	267
б) у Московщині	268
в) орган в старинній літературі	272
Органи на Вкраїні	272
РЕГАЛ	273
ПОЗИТИВИ	273
ФІСГАРМОНІЯ	275
ГОЛОСНИКИ	276
B. Інструменти з дірочками	277
Загальні поняття	277
[1] Заднені]	279
ДУДКА	279
ПИЩАЛКА	282
Пищаля на Україні	284
СВИСТИЛКА	287
СОПІЛКА	287

Загальне поняття	287
Сопілка у наших сусідів	288
Сопілка на Вкраїні	290
Сопілка в народних повір'ях і переказах	293
Опис нашої сопілки	298
ДЕНЦІВКА	301
ДВІЙНА СОПІЛКА	301
В древності	301
У наших сусідів	303
МОНТЕЛЕВ	305
2) Незаднені	306
Незаднені на Вкраїні	306
ФЛОЄРА	306
Флоєра в народній пісні й переказі	308
Опис гуцульської флоєри	309
3) З боковим дуттям	310
[ФЛЕЙТА]	310
ФЛЕЙТРАВЕРС (FLAUTO TRAVERSO)	314
3. ІНСТРУМЕНТИ ЛІНГВАЛЬНІ	315
РІЖОК	315
ПИЩАЛКА З РІЖКОМ	317
[A.] Лінгвальні з резервуаром	317
Описи дуд різних народів	320
Дуди у наших сусідів	323
a) у литовців	323
b) у поляків	323
c) у білорусинів	330
d) у великоросів	333
e) на Вкраїні	336
Дуда в [українській] народній пісні й переказі	337
ДУТКА	340
[B.] Інші язичкові	343
СУРМА	343
Інструмент в уживанню	346
ШОЛОМЯ	350
ШИПОШ	351
ПОМОРТ	352
ШТОРТ	353
КЛЯРНЕТ	354
ГОБОЙ	355
ФАГОТ	357
[4.] ІНСТРУМЕНТИ АМБУШУРНІ	358
ТРЕМБІТА	360
Трембіта в народніх піснях і переказах	363
Уживання трембіт	364
Опис трембіти	366
РІГ	368
ТРУБА	375
Труба у нас	380
ВАЛТОРНА	383
ПУЗАН	384
КОРНЕТ	385

УДАРНІ ІНСТРУМЕНТИ	
[1.] З ТОНОМ ПЕВНОЇ ВИСОТИ	390
ДРИМБА, або ВАРГАН.....	390
ДЗВІН	394
КАНДЕЙ.....	399
ДЗВІНОК	399
Дзвінок у народній пісні й обіході	401
КУРАНТИ.....	402
БУБОНЧИК	403
КАЛАТАЛО	404
КЛЕПАЛО, або БИЛО	405
ТАРІЛКИ.....	408
ПІДКОВА	408
БРЯЗКАЛА, БРЯЗКАЛЬЦЯ	409
КОЛОТУШКИ	410
[2.] ДРУГА ГРУПА УДАРНИХ	410
БУБОН	410
БУБОН-БАРАБАН.....	414
БАРАБАН	418
ТУЛУМБАС	419
ЛІТАВРИ.....	420
ТОРОХТЬОЛО	424
ТОРОХКОТЬОЛЬЦЕ (ТОРОХТЕЛЬЦЕ, ТОРОХТИЛЬЦЕ)	424
ДЕРКАЧ (ДЕРКОТЬОЛО, ДЕРКАЛО, ТРЕЩІТКА, ДЕРКОТИЛЬЦЕ).....	425

НЕВІДОМІ ІНСТРУМЕНТИ

ПАДВАН	428
МУТЕТ	428
САРАБАНДА	428
СИМФОРАЛІК	429
ТРАФЯК, КАВКА	429

ПІСЛЯМОВИ

Ігор МАЦІЄВСЬКИЙ	
Гнат Хоткевич і актуальні проблеми етномузикології	432
Віктор МІШАЛОВ	
«Музичні інструменти українського народу»	
Гната Хоткевича	448
Михайло ХАЙ	
Феномен етноорганологічного таланту	
Гната Хоткевича	460
ПРИМІТКИ	465
ПЕРЕЛІК ІЛЮСТРАЦІЙ	467
ПОКАЖЧИКИ	
Іменний покажчик	481
Предметний покажчик	492